

УДК 349.2 : 331.105.44(477)

Гришина Ю. М., д.ю.н., професор кафедри
трудового права та права соціального
забезпечення КНУ ім. Т. Шевченка

Захисна функція профспілок: історичний аспект змістовних змін від виникнення профспілок до набуття Україною незалежності

У статті аналізуються теоретичні основи, стан дослідження профспілкового руху України, періодизація, форми та методи його діяльності. Досліджується змістова зміна захисної функції профспілок, мотивація та механізми соціальної корпоративності ФП України, законотворчої та політичної активності, яка проявляється у найбільш складніх умовах становлення Української держави від моменту виникнення українського профспілкового руху до моменту набуття Україною незалежності.

Ключові слова: професійні спілки України, етапи розвитку профспілок, захисна функція, соціальний діалог, страйк, роботодавці, законодавча ініціатива, працівники.

В статье анализируются теоретические основы, состояние исследования истории профсоюзного движения Украины, периодизация, формы и методы его деятельности. Исследуются содержательное изменение защитной функции профсоюзов, мотивации и механизмы социальной корпоративности ФП Украины, законотворческой и политической активности, которая проявлялась в сложнейших условиях становления Украинского государства от момента возникновения украинского профсоюзного движения до момента обретения Украиной независимости.

Ключевые слова: профессиональные союзы Украины, этапы развития профсоюзов, защитная функция, социальный диалог, забастовка, работодатели, законодательная инициатива, работники.

The author of the article analyses some theoretical basics of and current state in the historical research of trade union movement in Ukraine, its periods, forms and methods of unions' activity. He also studies motivation and mechanisms of social corporate structure of the Trade Union Federation of Ukraine, as well as its legislative and political initiative shown under the most difficult circumstances while Ukrainian state being formed from the moment of Ukrainian trade union appearance until Ukraine gained independence.

Key words: Trade Unions of Ukraine, the stages of development of trade unions , protective function , social dialogue, strike , employers , legislative initiative workers.

Постановка проблеми. Профспілки, будучи організаціями захисту економічних та соціальних інтересів найманіх працівників, одночасно є важливим інститутом громадянського суспільства, покликаним представляти, виражати і захищати інтереси найманіх працівників як громадян. Їх роль у громадянському суспільстві визначається ступенем наділення і розширення завдяки їх діям і боротьбі громадянських прав і свобод найманіх працівників, утвердження і розвитку у ньому практики соціального партнерства і стимулювання профспілкового самоврядування.

Метою даної статті є визначення історичних особливостей становлення і розвитку захисної функції українських профспілок. Для досягнення означеної мети необхідним вбачається дослідження змін змістового наповнення даного поняття в різні періоди діяльності профспілок з моменту виникнення українського профспілкового руху до моменту набуття Україною незалежності.

Історичні особливості участі профспілок у трудових та соціально-економічних

відносинах вже були предметом дослідження таких науковців як Є.А. Іванов, І.Я. Кисельов, Н.Б. Болотіна, К.Ю. Мельник, В.І. Прокопенко, М.А. Царик, Л. Шаповалова та інших. Проте, не всі питання у цій сфері вирішенні однозначно, тому виникає потреба у подальшому їх вивченні.

Аналізуючи ступінь вивченості історії профспілкового руху, слід підкреслити, що тут є необмежене поле діяльності для дослідника. Щодо історіографії проблеми, то в радянський час лише невелика група вітчизняних дослідників зверталася до комплексного вивчення діяльності профспілок в окремі періоди розвитку України. Крім монографії «Нариси історії професійних спілок Української РСР», виданої у 1983 р. авторським колективом під керівництвом Ю.В.Бабка, слід назвати такі: Є.М.Скларенко «Нариси історії профспілкового руху на Україні 1917-1920 рр.» (К., 1974); І.А. Зозуля, А.Ф. Суровий «Партійне керівництво профспілковим рухом на Україні в період громадянської війни» (К., 1979); П.М. Чернега «Профспілки Української РСР у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.)» (К., 1987); А. Русчененко «Пробудження. Робітничий рух на Україні в 1989-1993 рр.» (К., 1995). У 90-і роки ХХ ст. вийшли друком монографії Б.І. Андрусишина «У пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики українських урядів, революції та визвольних змагань 1917-1920 рр.» (К., 1995), Р. Береста «Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні 1817-1939 рр.» (Дрогобич, 1995).

Зацікавленість вчених викликають нові, специфічні аспекти теорії, історії та практики профспілкового руху. Разом з тим, недостатньо дослідженими на сьогодні залишаються такі питання, як:

- правові основи діяльності профспілок на сучасному етапі;
- участь профспілок у міжнародному профспілковому русі;
- приватизація, її соціальні наслідки та роль профспілок у цьому процесі;
- вивчення законотворчої діяльності профспілок, що може стати подальшим фундаментом концептуального розвитку профспілкового руху в сучасний період.

Звертаючись до періодизації власне історії профспілкового руху України, слід, на нашу думку, визначати п'ять етапів його розвитку:

- перший етап — профспілковий рух на українських землях за часів Австро-Угорщини, Росії, Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Румунії (1817-1917 рр.), умовно кажучи — від створення першого профспілкового осередку у Львові до проголошення Української Народної Республіки;
- другий етап — профспілки доби Української Народної Республіки та національно-визвольних змагань (1917-1919 рр.);
- третій етап — радянські профспілки в Україні (1919-1990 рр.) — від I Всеукраїнського з'їзду профспілок до створення Федерації незалежних профспілок України (ФНПУ);
- четвертий етап — профспілки за умови незалежності України (з 1990 р. до грудня 2004 р.);
- п'ятий етап — профспілки періоду постпомаранчевої революції.

Така періодизація є досить умовною і потребує додаткового аналізу, осмислення й уточнення. Історичний досвід українських профспілок є особливим у світовому робітничому і профспілковому русі. Наш народ добре пам'ятає державу, побудовану на класовій ненависті і диктатурі спочатку імущих над неімущими, а потім навпаки. Тільки трудящі нашої країни пережили як страждання воєнних лихоліть, заподіяних фашизмом, так і три репресивні хвилі, викликані авторитаризмом комуністичної

доктрини радянського гатунку. Ось чому на новому етапі української історії профспілки врахували історичні уроки і здійснили свідомий вибір на користь підтримки й реалізації побудови незалежної держави.

Прийнявши до реалізації ідею створення незалежної України, насамперед як соціальної держави, сьогодні профспілки прагнуть сформувати теорію поняття «соціальна держава» і визначити функції профспілок, які стверджували б цю «соціальність». То ж звернемось до історичного досвіду та методології профспілкового руху взагалі.

Початок ХХ ст. в Україні ознаменувався, зокрема, виникненням масового профспілкового руху трудящих. Сьогодні цьому рухові виповнилося 100 років. Загальновідомо, що він розвинувся з окремих профспілок, які створювалися в різних регіонах України у різний час. Так, перший професійний осередок, як стверджує львівський дослідник Роман Берест, виник у листопаді 1817 р., тобто майже 200 років тому, у Галичині, що на той час знаходилася в складі Австро-Угорщини, і називався він «Стоваришування Взаємної Допомоги Членів Друкарської Справи» [1, с.5]. Вісім українських робітників на чолі з У.А. Руль приватної друкарні німецького поліграфіста Піллера здобули перемогу — добилися зменшення робочого дня до 10 год., відкрили касу добровільних внесків для хворих працівників підприємства. 17 серпня 1848 р. у Львові вийшов перший номер профспілкової газети «Приватний службовець», а 21 листопада 1869 р. було прийнято перший статут львівської профспілки поліграфістів «Товариство поступове».

Уже в цих фактах є предмет для наукового аналізу та дискусії. Як пояснити, що профспілки виникли у промислово нерозвинутій Східній Галичині, що стала аграрним придатком Австро-Угорщини? Чи можна вважати профспілкою об'єднання з восьми осіб? І далі. Організація кас взаємодопомоги і страйковий рух, чи це не є передумовами виникнення професійної організації? А перші страйки 1805 р. в друкарні Києво-Печерської лаври, чи 1823 р. на Машівській суконній мануфактурі графа Уварова — тут теж здійснювались певні функції організації за професійні права, були свої лідери і лозунги.

Як відомо, в індустріальних районах України, що входили на той час до Російської імперії, профспілкові осередки почали створюватися з другої половини 90-х років XIX ст., а починаючи з революційного піднесення 1905 р. вони стають масовими. Лише 4 березня 1906 року було прийнято Тимчасові правила «Про професійні товариства, які засновуються для осіб у торговельних і промислових підприємствах чи для власників цих підприємств» [2], чим було легалізовано професійні організації працівників [3, с.48]. Тому, якщо брати за основу дослідження історії профспілок тільки принципи хронології та історизму, то можна було б дискутувати щодо дати виникнення масового профспілкового руху. Але ми маємо іншу мету — глибокий науковий аналіз захисної діяльності профспілок і визначення напрямів історичних змін змісту такої діяльності.

Першу теоретичну розробку питання про профспілки знаходимо в матеріалах Конгресу Товариства робітників, що проходив у Женеві 3–8 вересня 1886 р. Резолюція Конгресу так визначала природу профспілок: «...капітал є концентрованою суспільною силою, тоді як робітник володіє тільки своєю робочою силою. Соціальна сила робітників має сенс і вагу тільки в їх чисельності. Але сила чисельності робітників анулюється їх розмежованістю. Тому профспілки становлять організаційними центрами працюючих, і їх діяльність у питаннях заробітної плати і робочого часу законна, необхідна, і без неї неможливо обйтися при наявному способі виробництва» [4, с.200].

Цю тезу пізніше стверджував і основоположник російської соціал-демократії Г.В. Плеханов. У 1905 р. він писав: «Якщо прагнення робітників до політичної свободи розлилося широкою хвилею по землі російській, то ще більш широкою хвилею розли-

вається прагнення їх до діяльного і дружного захисту своїх економічних інтересів. Здається, не було такої галузі праці, куди не проникла б думка про профспілкові організації...». І далі: «...Нам слід прискорити цей неминучий процес шляхом планомірної агітації за створення професійних спілок» [5, с.7].

Одним з основоположних методологічних принципів діяльності профспілок, як стверджував Плеханов і як підтвердила практика профспілкового руху, є незалежність профспілок від політичних партій, котрі намагалися й нині намагаються осідлати профспілкові об'єднання. Але вони завжди уникали такого впливу. Наприклад, на Єлисаветградському районному з'їзді профспілки «Народний зв'язок» (1919 р.) його голова сказав: «Проти існуючої влади ми нічого не маємо, але ми повинні бути аполітичними щодо неї і не брати жодної участі в партіях, оскільки партійність нас роз'єднує і дає небажані результати. Ми бачимо, до чого призводить підпорядкування. Нами керують ті люди, яких ми не хотіли б бачити у себе, з абсолютно чужими нам інтересами. Над нами сидить Комісар, партія, але не наші представники» [6]. І зібрання вирішило: «Стояти на платформі радянської влади, підтримувати її остильки, оскільки вона виражає волю народу. Що ж до партійності – стояти збоку» [7].

Та після жовтневої революції почали виникати спроби партізації, одержавлення профспілок. У процесі формування радянської державності дискутувалося й питання про місце у ньому профспілок. Йшлося про їх незалежність, одержавлення шляхом злиття з державними органами та про передачу профспілкам усієї влади по управлінню народним господарством. В.І. Ленін владою політичного лідера правлячої партії більшовиків впровадив визначення профспілок як школи управління, господарювання, школи комунізму. Була прийнята концепція злиття не апаратів управління держави і профспілок, а злиття, «эростання» зусиль профспілок з діями органів управління, тобто своєрідна концепція партнерства. Та на практиці профспілки були підім'яті бюрократичною машиною тоталітарної держави. Соціальна роль профспілок як «школи комунізму» вже наполовину перекреслювала їх діяльність як організації захисту трудящих.

Руйнування їх самостійності завершив Й. Сталін. Керівництво ВЦРПС на чолі з М. Томським звинувачувалось у спробах перебільшення захисної функції профспілок, тред-юніонізмі, правому ухилю. У 1929 р. М. Томського було знято з посади голови ВЦРПС, а профспілкам наказано здійснювати поворот «обличчям до виробництва», тобто їх виробничо-економічна роль посилювалась, а соціальна – ставала допоміжною. Ні в партійних документах, ні у статуті профспілок захисна функція вже не згадувалася. Сталін висунув гасло про «своєрідну кризу профспілок». Після IX Всесоюзного з'їзду профспілок (1932 р.) 17 років не проводилися з'їзди цих най масовіших організацій трудящих. За умов становлення командно-адміністративної системи розпочинається пряме «одержавлення» профспілок. Їм передаються державні функції, вони починають дублювати господарські органи, в їхній роботі підтримується «господарський ухил», їх змушують скрізь брати активну участь, безумовно підтримувати адміністрацію, виконувати завдання управлінських і державних органів.

Зі спільної постанови Центрального Виконавчого Комітету СРСР, Ради Народних Комісарів СРСР і ВЦРПС «Про об'єднання Народного комісаріату праці Союзу РСР з ВЦРПС» в червні 1933 р. профспілкові організації націлюються на вирішення задач політико-виховної і культурно-масової роботи [8, с. 160]. Внаслідок такого об'єднання, констатує В.І. Прокопенко, профспілки як громадська організація почали виконувати державні функції. При цьому науковець вказує, що оскільки виконання таких функцій базувалось на правових, нормативних актах, вони набували характеру владності. В окремих випадках профспілки почали виступати від імені держави, навіть видавати

нормативні акти спільно з державними органами, а в окремих випадках і самостійно. Прикладом таких самостійних правових актів були Положення про порядок забезпечення допомогами по державному соціальному страхуванню або Положення про порядок розслідування і облік нещасних випадків на виробництві [9, с. 117].

Особливою виявилася роль профспілок під час Другої світової війни. Потрібно віддати належне їх вкладові у забезпечення успішної роботи тилу, коли доводилось організувати роботу в надлюдських умовах, у голод і холод, заливати до неї жінок та підлітків.

У період «хрущовської відлги» було покладено початок відновленню діяльності громадських організацій, їх, хоча б декларативної, демократизації. У профспілках поновилися територіальні міжспілкові органи, впроваджувалася виборність керівних органів, почали приводитися з'їзди, профкомам надавались юридичні права. Проте всі ці зміни відбувалися тільки в межах, дозволених командно-адміністративною системою, у межах непорушності її основних підвалин та інститутів. Незважаючи на проголошення переходу від системи диктатури пролетаріату до загальнонародної держави, авторитарна суть останньої не змінилася. Профспілки залишалися на позиціях «школи комунізму» та «приводного паса» від партії до мас.

Нову спробу повністю ліквідувати захисну функцію профспілок було здійснено у зв'язку з проголошенням концепції розвинутого соціалізму. Наприклад, заявлялося, що профспілки переросли свою захисну функцію, на противагу їй пропонувалося «двоєдина завдання»: насамперед дбати про розвиток виробництва, а вже потім захищати законні інтереси трудящих (ст. 7 і 8 Конституції Української РСР, 1978 р.).

Робота в цих умовах орієнтувалася, в основному, на залучення трудящих до ефективної праці, на їх участь в організації виробництва та управління ним. Позитивним у діяльності профспілок було те, що за їх безпосередньою участю розроблялися державні й місцеві стандарти умов праці, які наприкінці 80-х років сформувалися у структуру систему стандартів умов праці, що реалізувалася через атестацію робочих місць.

Необхідно згадати й освітню роль, яку виконували профспілки в Україні. Використання постійно діючих виробничих нарад, інших масових форм роботи дозволяло трудящим систематично поповнювати свої загальноекономічні та правові знання, вивчати нове законодавство. Запровадження з 1986 р. нової загальносоюзної системи оплати праці, зміна чинного економічного законодавства супроводжувалися масштабним та інтенсивним економічним всеобучем та виробничою економічним навчанням, в організації якого провідні позиції належали профспілковим комітетам.

У перебудовний період рішення III з'їзду народних депутатів СРСР (березень 1990 р.), а в Україні – Закон про зміни і доповнення до Конституції Української РСР (24.10.1990 р.) скасували дії ст. 6 і 7 і де-юре повернули профспілки до притаманного їм статусу у суспільстві.

Розпад Радянського Союзу, проголошення України незалежною державою, заборона комуністичної партії, яка мала конституційне право партійного керівництва профспілками, демократизація суспільства відкрили дорогу для самостійної діяльності профспілок, підвищення їх ролі серед трудящих. Для здійснення цього потрібно було виробити концепцію профспілкової роботи, визначити стратегію і тактику за умов економічного та політичного реформування України.

Отже, аналізуючи історію діяльності українських профспілок за період від їх виникнення до набуття Україною незалежності, можна зробити висновок, що захисна діяльність профспілок була перервана радянським режимом, перебуваючи на етапі свого поступового становлення. З 1991 року захисна діяльність профспілок поступово розпочала своє відродження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Берест Р. Перші профспілки: початок біографії // Профспілки України. – 1995. – № 3 – 4.
2. Временные правила «О профессиональных обществах, учреждаемых для лиц, занятых в торговых и промышленных предприятиях, или для владельцев этих предприятий» от 4 марта 1906 г. // Собрание Узаконений и Распоряжений рабочего и крестьянского правительства. – 1906. – Том 1. – 308 с.
3. Киселев И. Я. Трудовое право России. Историко-правовое исследование. Учебное пособие / И. Я. Киселев. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА, 2001. – 384 с.
4. Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – К., 1960. – Т. 16. – 376 с.
5. Плеханов Г.В. Сочинения. — М. – Л., 1929. – Т. XV. – 289 с.
6. Зв'язківець. – 1919. – 2 лип.
7. Там само.
8. Мельник К.Ю. Місце та роль міліцейських профспілок в системі захисту прав, свобод та законних інтересів працівників міліції / К. Ю. Мельник // Актуальні проблеми науки трудового права в сучасних умовах ринкової економіки: Матеріали науково-практичної конференції (м. Сімферополь, 19-20 травня 2003р.) / За ред. В. С. Венедиктова. – Х. : Вид-во НУВС, 2003. – С. 157"161.
9. Прокопенко В.І. Трудове право України: Підручник. Видання друге, стереотипне / В.І. Прокопенко – Х.: Консум, 2000. – 480 с.

УДК 342.951:331.556.46

Бльок Н., ст. лаборант кафедри цивільного права та процесу ННІ права та психології НУ «Львівська політехніка»

Термінологія та понятійна характеристика трудової міграції населення в Україні

У статті проаналізовано різні наукові підходи до розуміння поняття «трудова міграція», «трудовий мігрант», а також визначення цих термінів у законодавстві зарубіжних країн. Сформульовано характерні особливості трудової міграції та запропоновано авторське визначення цього явища. Запропоновано на законодавчому рівні закріпити терміни «трудова міграція» та «трудовий мігрант».

Ключові слова: трудовая миграция, трудовой мигрант, миграция населения, миграционное законодавство.

В статье проанализированы различные научные подходы к пониманию понятия «трудовая миграция», «трудовой мигрант», а также определения этих терминов в законодательстве зарубежных стран. Сформулированы характерные особенности трудовой миграции и предложено авторское определение этого явления. Предлагается на законодательном уровне закрепить термины «трудовая миграция» и «трудовой мигрант».

Ключевые слова: трудовая миграция, трудовой мигрант, миграция населения, миграционное законодательство.

This article deals with the different scientific approaches to understanding the concept of «labor migration», «migrant worker» and the definition of these terms in the legislation of foreign countries. Formulated characteristics of migration and suggests the author's definition of this phenomenon. Proposed legislation to fix the terms "labor migration" and "migrant worker".

Key words: labor migration, migrant workers, migration, migration of population, migration legislation.

Актуальність теми. Трудова міграція населення є важливим чинником суспільного розвитку. Здійснюючи вплив на економіку, народонаселення та інші соціальні системи,